

ГОСПОДАРСЬКА ЦІННІСТЬ МУТАНТНИХ ЗРАЗКІВ ГІРЧИЦІ СИЗОЇ, СТВОРЕНИХ МЕТОДОМ ХІМІЧНОГО МУТАГЕНЕЗУ

В.М. Журавель

Інститут олійних культур НААН

У статті наведено детальний опис 11 кращих мутантних зразків, індукованих етилметансульфонатом із генотипів гірчиці сизої – К-2982 та НВ-0451, які були відмінними від контролю за морфологією, покращеними показниками структури урожаю, біохімічним складом гірчичної олії, та опис нових сортів – Ретро та Діжонка, створених методом прямого добору мутантів.

Ключові слова: гірчиця сиза, генотип, мутаген, мутант, етилметансульфонат, морфологічна ознака, структура врожаю, біохімічний показник, сорт.

Вступ. Сучасні сорти гірчиці, які внесено до Реєстру сортів рослин України, мало відрізняються один від одного. Це призводить до незаконного їхнього тиражування, росту біологічного засмічення, а згодом, як наслідок – до зменшення врожайності та погіршення якості насіння.

Сучасний сортимент гірчиці створюється за допомогою основного методу селекції – гібридизації з подальшим індивідуально-родинним добром. У той же час недостатньо використовується у селекції гірчиці метод індукованого мутагенезу. Мало відомо про мутантні зразки гірчиці з маркерними морфофізіологічними та іншими оригінальними ознаками, відсутніми у існуючих сортів. Відомо, що тільки зарубіжні вчені у своїх дослідженнях з селекції гірчиці застосовують мутагенез, що дає можливість вирішувати проблеми покращення тих чи інших показників цієї культури. Відомі роботи зі створення нових зразків гірчиці з покращеним біохімічним складом олії головним чином за рахунок жовтонасінневих мутантів, індукованих з гірчиці сизонасінневої [1, 2], або зміною одного показника – зниження вмісту глюкозинолатів [3].

У статті представлені селекційні дослідження, метою яких є вивчення ефективності індукування мутантів з маркерними і оригінальними ознаками гірчиці та створення нових відмінних високоврожайних сортів гірчиці за допомогою індукованого мутагенезу, що відповідають сучасним вимогам до якісного складу олії та насіння, пристосованих до умов вирощування.

Матеріал та методи досліджень. В якості матеріалу для проведення досліджень використовували: генотипи гірчиці сизої К-2982 та НВ-0451 (як контрольні зразки), мутантні зразки гірчиці сизої (покоління M_2 та M_3), індуковані з вищезгаданих генотипів та сорт-стандарт Тавричанка. Досліджувані мутантні зразки одержали за допомогою хімічного мутагену етилметансульфонату (ЕМС) у концентраціях, близьких до рекомендованих – 0,01, 0,05, 0,1, 0,5% [4].

Використовували: хімічний мутагенез – для одержання нового вихідного матеріалу для селекції гірчиці; методи обліку і виділення видимих мутацій – для встановлення спектра і частоти мутацій; польовий – для проведення

© В.М. Журавель

фенологічних спостережень, біометричних замірів; лабораторний – для оцінки продуктивності досліджуваного матеріалу, визначення біохімічних показників; математично-статистичні – для оцінки достовірності одержаних результатів [5].

Результати досліджень та їхнє обговорення. За допомогою хімічного мутагенезу ми одержали мутантні форми з відмінними морфо-фізіологічними ознаками, які шляхом прямого добору можуть бути використані як нові сорти мутантного походження, як маркерні ознаки при створенні відмінних сортів чи залучатися до гібридизації.

До таблиці 1 включені найбільш цінні у селекційному плані мутантні зразки, які були відмінними від контролю за морфологією, а також поліпшеними показниками структури врожаю, якісними показниками насіння та олії.

Встановлено, що мутант з блідо-жовтим забарвленням пелюсток квіток МС-612, мутант з кремовим забарвленням пелюсток квіток МС-192, мутант з блідо-жовтим забарвленням пелюсток квіток МС-617 та мутантний зразок з світло-коричневим (рудим) забарвленням насінневої оболонки МС-528, виділені нами з сизонасінневого генотипу К-2982, є кращими за показниками структури урожаю та якісного складу олії (табл. 1). Такі показники значно перевищували показник урожайності на 0,1–0,3 т/га (у контролю 1,8 т/га) та маси тисячі насінин на 0,3–0,4 г (у контролю 2,6 г). Вміст олії у насінні гірчиці при 32% у контролю підвищено на 5–7%, максимальне значення цього показника 39% виявлене у мутанта МС-192. Спостерігали підвищення значення показника ефірності та зниження вмісту ерукової кислоти у гірчиці олії на 11,0–13,7% (при 21,0% у контролю).

Мутант МС-699 з антоціановим забарвленням листків та мутант МС-484 з неопушеними листками та стеблами, хоча і мали показники структури урожаю на рівні вихідних форм, але характеризувались поліпшеним біохімічним складом. Спостерігали суттєве зниження вмісту ерукової кислоти до 11,1 та 10,0% відповідно, підвищення показника олійності у мутантного зразка МС-699 склало 3,6%, а у МС-484 – 2,5%.

Мутант МС-514 з сильно розсіченою листковою пластинкою мав трохи покращені показники врожаю – урожайність перевищила контроль на 0,1 т/га, маса тисячі насінин була більшою на 0,2 г та спостерігали зниження вмісту ерукової кислоти до 15,1%, що значно перевищувало контроль.

Мутант зі світлим забарвленням рослин МС-424 мав підвищений вміст олії до 37% та скорочений на 5 днів вегетаційний період.

З низькоолійного генотипу НВ-0451 ЕМС індукував морфологічні мутанти з комплексом ГЦО, що перевищили його контроль за показниками урожаю та якісного складу олії.

Мутантний зразок МЖ-1451 з кремовим забарвленням пелюсток квіток та мутант МЖ-1712 без воскового нальоту на листках та стеблах рослин характеризувалися підвищенням урожаю на 0,2–0,4 т/га при 2,0 т/га у контролю, збільшенням маси насінин до 3,2 та 3,1 г відповідно. Вміст олії у насінні гірчиці перевищив вихідні форми на 5–6% та склав 38% у МЖ-1712 та 37% у МЖ-1444. Представлені зразки безерукові, вміст ефірів у мутантних зразків перевищив контроль на 0,15% (МЖ-1712).

Мутант МЖ-1412 з чіткою відмінною ознакою – світло-зеленим забарвленням рослини за показниками урожаю був на рівні контролю, але характеризувався значним підвищенням вмісту олії до 37%, ефірів - до 1,0% та скороченням на 7 діб періоду вегетації.

Таблиця 1

**Результати вивчення мутантів з відмінними морфологічними ознаками у генотипів
гірчиці сизої (*Brassica juncea*) у поколіннях M₃**
(дані за 2003-2005 рр.)

Сорт, номер	Основні морфологічні ознаки	Урожайність насіння, т/га	Олій- ність, %	Ефір- ність, %	Вміст ерукової кислоти, %	Вміст глюко- зинолатів, мкМ/г	Висота рослини, см	Маса 1000 насінин, г	ТВП, діб
К-2982 Контроль	Рослина зеленого кольору, опушена, з яскраво-жовтими квітками та темно- коричневим насінням	1,8	32	0,89	21,0	76,05	120	2,6	114
МС-424	Світло-зелене забарвлення рослин	1,6	37**	0,81	25,1*	81,12	110	2,3	108*
МС-699	Антоціанове забарвлення листків	1,7	36*	1,01*	11,1***	71,14	120	2,6	113
МС-514	Сильно розсічені листкові пластинки	1,9	32	1,01*	15,1*	61,13	125	2,8*	114
МС-484	Неопушена рослина	1,8	34	0,94	10,0***	73,14	120	2,7	115
МС-612	Блідо-жовті (лимонні) квіткі	2,0	37**	0,98	8,6***	66,32	142*	2,9*	114
МС-192	Кремові квіткі	2,1*	39***	1,00*	9,0***	63,61	112	3,0*	112
МС-617	Блідо-жовте насіння	2,1*	36	1,02*	7,5***	61,12	125	3,0*	113
МС-528	Світло-коричневе насіння	1,9	37**	0,88	10,1*	69,13	127	3,0*	110
НВ-0451 Контроль	Рослина зеленого кольору, з восковим нальотом, яскраво-жовтими квітками та жовтим насінням	2,0	32	0,87	0,8	52,30	135	2,8	111
МЖ-1402	Світло-зелене забарвлення рослин	2,0	37**	1,00*	1,8*	54,20	115**	2,8	108
МЖ-1712	Відсутність воскового нальоту	2,2*	38**	1,02*	0	49,15	130	3,2*	110
МЖ-1451	Кремові квіткі	2,4*	41*	0,91	0,9	59,90*	128	3,1*	100

НІР₀₅, т/га
0,25-0,33

Примітка: *, **, ***, **** – відмінності від контролю суттєві при $p < 0,05$, $0,01$ та $0,001$, відповідно.

Таблиця 2

**Характеристика перспективних мутантів гірчиці сизої (сарептської) (*Brassica juncea*) за ГЦО
у конкурсному сортовипробуванні
(дані за 2006-2008 рр.)**

Сорт, зразок	Морфологічна ознака	Урожайність насіння, т/га	Олійність, %	Ефірність, %	Вміст ерукової к-ти, %	Маса 1000 насіння, г	ТВП, діб
Тавричанка (стандарт)	Яскраво-жовті квітки, жовте насіння	2,0	41	0,86	3,4	3,1	96
Контроль НВ-0451	Яскраво-жовті квітки, жовте насіння	1,8	32	0,87	0,81	2,8	101
Мутант МЖ-1451	Кремові квітки, жовте насіння	2,1	41	0,91	1,0	3,1	90
Контроль К-2982	Яскраво-жовті квітки, сизе насіння	1,8	32	0,89	21,0	2,6	104
Мутант МС-192	Кремові квітки, сизе насіння	2,0	39	1,09	9,0	3,0	99
НІР ₀₅ , т/га		0,16-0,20					

Так, у генотипів гірчиці сизої (сарептської) жовто- та сизонасінневої НВ-0451 і К-2982 виділені мутанти з відмінною від контролю морфологічною ознакою – **кремовим забарвленням пелюсток квітки**. Після проведеного добору (покоління M_2), перевірки успадкування зміненої ознаки (покоління M_3) та проведеної господарської оцінки виділених мутантів (покоління M_4 – M_6), кращими визнано мутантні зразки МЖ-1451 (індукований ЕМС з генотипу НВ-0451), МС-192 (з генотипу К-2982).

У таблиці 2 представлена характеристика перспективних мутантів гірчиці сизої за господарсько цінними ознаками, що проходили випробування у конкурсному розсаднику.

Мутант МЖ-1451 за показником урожайності переважає сорт-стандарт та контроль на 0,1–0,3 т/га відповідно, за масою тисячі насінин переважає контроль на 0,3 г, за показником олійності – на 9%, покращені показники вмісту алілгірчичної олії та глюкозинолатів. Висота рослин становить 102 см, висота прикріплення нижніх гілок – 30 см. Зразок скоростиглий, період вегетації до 90 діб, стійкий проти вилягання та осипання, технологічний. Мутант МС-192 переважає контроль за врожайністю на 0,2 т/га, вмістом олії у насінні – на 7%, за масою тисячі насінин – на 0,5 г. Вміст алілгірчичної олії збільшений до 1,09%, вміст ерукової кислоти знижено до 9%. Висота рослин становить 130 см, висота прикріплення нижніх гілок – 32 см. Мутантний зразок стійкий проти вилягання рослин та осипання насіння.

Сорти мутантного походження гірчиці сизої (сарептської) Ретро, в описі значиться як мутантний зразок МЖ-1451 та Діжонка, що був описаний як мутантний зразок МС-192, успішно пройшли Державне сортовипробування та занесені до Реєстру сортів рослин України.

Висновки. Показано ефективність використання хімічного мутагенезу для створення нових практично цінних сортів гірчиці сизої методом прямого добору мутантів з мутантних сімей.

Література

1. Nayar G.G. Yellow seeded mutations in Brassica juncea Hook. and Thoms. induced by radioactive sulphur-³⁵S // Current Sci., 1968, 37, 14.-P.412 - 413.
2. Verma V.D/ and Rai D. Mutation in seed – coat colour in Indian mustard // Indian J. agric. Sci., 1980, 50, 7. – P. 545 – 548.
3. Cohen D.B., Knowles P.F., Thies W. and Robbelen G. Selection of glucosinolate – free lines of Brassica juncea // Pflanzenzuchtg., 1983, 91. – P. 169 – 172.
4. Зоз Н.Н. Методика использования химических мутагенов в селекции сельскохозяйственных культур: Мутационная селекция / Н.Н. Зоз. – М.: Наука, 1968. – С. 220 - 221.
5. Nissen O.A. Microcomputer Program for the Design, Vanagement and Analysis of Agronomical Research Experiments. Users Guide to MSTAT-C. Michigan State University, 1991.

ХОЗЯЙСТВЕННАЯ ЦЕННОСТЬ МУТАНТНЫХ ОБРАЗЦОВ ГОРЧИЦЫ СИЗОЙ, СОЗДАНЫХ МЕТОДОМ ХИМИЧЕСКОГО МУТАГЕНЕЗА

В.Н. Журавель

В статье приведено детальное описание лучших мутантных образцов, индуцированных этилметансульфонатом из генотипов горчицы сизоой –

© В.М. Журавель

К-2982 и НВ-0451, которые отличались от контроля по морфологии, улучшенным показателям структуры урожая, биохимическому составу горчичного масла и описание новых сортов – Ретро и Дижонка, созданных методом прямого отбора мутантов.

**THE ECONOMIC VALUE OF THE MUTANT SAMPLES
OF GRAY MUSTARD CREATED BY CHEMICAL MUTAGENESIS**

V.N. Zhuravel

The article presents a detailed description of the best mutant samples, induced by ethylmethanesulphonate from gray mustard genotypes - K-2982 and HB-0451, which were different from control sample on the morphology, improved indexes of yield structure, biochemical content of mustard oil and a description of new varieties - Retro and Dizhonka, created by the direct selection of mutants.

Рецензент: В.О. Лях, доктор біол. наук, професор, зав. кафедрою садово-паркового господарства та генетики рослин Запорізького національного університету.